

Ратна дејства 1917. и 1918. године на Солунском фронту

War actions on the Salonika Front in 1917 and 1918

Милисав Секулић

генерал-мајор у пензији, Београд

Кључне речи:

медицина, ратна; болнице, војне; србија; грчка; заразне болести.

Key words:

military medicine; hospitals, military; yugoslavia; greece; communicable disease.

Увод

Ратна дејства на Солунском фронту 1917. и 1918. године била су део свеукупних дејстава у две завршне године Првог светског рата. Положај снага на овом фронту, као и целог фронта, у склопу рата у целини, мењао се од мање значајног у 1917. години и првим месецима 1918. године, до прворазредног, са стратегијским утицајем на резултат и завршетак рата.

Рат у те две године имао је пресудну улогу за ослобађање Србије и њену позицију у мировним преговорима и по завршетку рата. Влада Србије и српска Врховна команда извршавале су најсложенији задатак који је био од директног утицаја на опстанак српског народа и Србију.

Неразумевање и покушај савезника да занемаре и потцене улогу Солунског фронта тражили су огромне дипломатске и војне напоре, са циљем да се савезници увере у предности које би офанзива са Солунског фронта донела победи над Централним силама.

Уз припреме и вођење бојева и операција од стране српске војске, упоредо су на дневни ред долазили задаци политичке природе, посебно у 1918. години, који су морали да буду извршавани у условима велике неизвесности. Попуна српске војске наметала се као чисто војни задатак и потреба. Она се није могла извршити без помоћи савезника. Само захваљујући упорности и способности српске владе и Врховне команде, овај задатак је био извршен уз мање или веће разумевање савезника. Попуна добровољцима из Русије и прекоокеанских земаља и људством југословенског порекла била је вршена до почетка пробоја Солунског фронта, комбинацијом дипломатије и вештина људи који су у име српске владе и Југословенског одбора прикупљали и упућивали добровољце за потребе Солунског фронта.

У 1917. и 1918. години, упоредо са операцијама војски на фронтима, вођени су преговори, прво о склапању сепаратног мира са неким државама учесницама рата,

а онда и преговори о капитулацији. На наведене преговоре српска влада имала је мали утицај, а о неким је била потпуно неинформисана.

На самом Солунском фронту у 1917. и 1918. години скоро се све мењало, изузев упорног става српске владе и Врховне команде о предностима и користима офанзиве на Солунском фронту, ако буде изведена. На Солунском фронту била су промењена три главнокомандујућа генерала, мењани су ставови влада у Паризу, Лондону, Риму, све док упорност српске владе, а пре свега регента Александра, није била уважена и подржана. Саопштењем се жели приказати шта је и како рађено на Солунском фронту, који су и какви утицаји постојали, како су и на које начине српска влада и Врховна команда деловале у обе године рата, уз истицање конкретних резултата, како у дипломатским акцијама, тако и у припреми и извођењу пробоја Солунског фронта и ослобађању, не само окупиране Србије, него и свих југословенских народа који су до 1914. године били у саставу Аустроугарске.

Саопштење је припремљено по деловима, од којих сваки посебно чини заокружену целину, а сви заједно чине хронолошки приказ најважнијих акција, борбених активности и политичко – дипломатских односа међу државама учесницама током операција и склапања мира.

Ратна 1917. година на Солунском фронту

У читавом Првом светском рату 1917. година имала је, по ономе што се и како у њој одиграло, посебне карактеристике које је одвајају од 1914., 1915, 1916, па и 1918. године. У њој се најмање ратовало, а највише очекивало. Све што се десило у 1917. години није било предвиђано на почетку и у првим годинама рата. То у једнакој мери важи, како за силе Антанте (савезнике), тако и за државе које су биле у саставу Централних сила. Позиције и једне и друге стране биле су неизвесне, али више оптимистичке него песимистичке.

У 1917. години на међународној сцени одиграли су се крупни догађаји који су утицали на вођење операција на свим ратиштима и на односе међу учесницама рата у оба савеза.

Сједињене Америчке Државе 3. фебруара 1917. године прекинуле су дипломатске односе са Немачком. Немци су одбили да опозову одлуку о неограниченом подморничком рату, па су САД узеле то за повод и Немачкој објавиле рат 6. априла 1917. године.

У Русији у фебруару 1917. године избила је Фебруарска револуција, а у октобру Октобарска револуција. Након избијања Фебруарске револуције Русија је задржала позитиван однос према рату и Србији. Победа Октобарске револуције у Русији имала је велики утицај на даљи ток рата и положај обе супротстављене стране у Првом светском рату.

Большевичка партија са Лењином на челу подигла је 6. новембра 1917. године устанак познат као Октобарска револуција. Тада је оборена власт у Русији успостављена Фебруарском револуцијом 1917. године. Први кораци большевичке власти били су предузети у правцу окончања учешћа Русије у рату. Декрет о миру донет је 6/7. новембра и на основу њега покренути су преговори за закључење мира.

Почетком децембра 1917. године закључено је примирје између Централних сила и Русије (5. децембра закључено је примирје на десет дана, а 15. децембра продужено на 28 дана). Карактеристично је да су и савезници и Централне силе за 1917. годину планирали крупне операције на главним ратиштима, а да је њихово извођење изостало. Криза је расла и у државама Централних сила. Србију у догађајима на европској сцени у 1917. години представљала је њена војска на Солунском фронту и влада на Крфу. Влада и Врховна команда заједнички су припремали и изводили војнодипломатске акције у савезничким престоницама.

Велики значај за српску владу и Врховну команду имало је постојање јасних, блиских и разумљивих ратних циљева у рату у коме се ратовало за праведну ствар. За позицију Србије у 1917. години од посебног значаја били су преговори Аустрије са Француском и Великом Британијом о склапању сепаратног мира. Српску владу збуњивала су сазнања да савезници немају циљ да се по завршетку рата сруши Аустроугарска. Такву изјаву почетком 1918. године дао је и председник Сједињених Америчких Држава. Наведено је рађало и појачавало песимизам код српске војске у односу на исход рата.

Влада Србије током читаве 1917. године водила је дипломатску офанзиву за спас и опстанак Солунског фронта. Без успеха ове офанзиве не би било ни Србије, нити њене позиције у којој се налазила захваљујући опстанку Солунског фронта и победоносној офанзиви српске војске у пробијању овог фронта.

Енглези и Италијани тражили су да се овај фронт напусти. У 1917. години на Солунском фронту вођена је рововска војна. Она је почела крајем 1916. године и трајала је све до лета 1918. године. У 1917. годину српска војска ушла је са великим губицима које је имала током

1916. године, када је из њеног строја било избачено 1209 официра, 32 880 подофицира и војника. Међу њима било је 4 440 погинулих (13% свих избачених из строја). Наведени губици пресудно су утицали на наредна планирања у потребе српске војске иако су и непријатељу нанети велики губици: 50 000 је избачено из строја од чега 7 685 заробљених бугарских официра и војника.

На операције на Солунском фронту у 1917. години битно је утицала директива генерала Жофра коју је средином децембра 1916. године упутио генералу Сарају. Директивом је наређено да се обуставе све офанзивне операције на Солунском фронту. Ова директива била је последица пораза румунске војске.

За савезнике крупан проблем било је пронемачко понашање краља Константина и грчке владе. На конференцији савезника у Риму 5. и 7. јануара 1917. године разматране су мере које је требало предузети да би се Грчка ослободила утицаја Немачке. Образована је била нова грчка влада на Криту, на челу са Венизелосом. Ова влада долази у Солун и води акције против пронемачке владе. По пристанку британске владе крајем маја 1917. године, одлучено је да се изврши војна интервенција у Грчкој. За повод је узета чињеница да краљ Константин није повукао своје трупе на Пелопонез. Генерал Сарај упутио је захтев српској Врховној команди да изврши напад на грчке трупе у Тесалији. То је одбијено, а генерал Сарај је то доживео као велико изненађење.

Српска влада имала је у виду своје дугорочне циљеве и мотиве. Одлучно је избегла преседан да њене трупе учествују у промени политичког режима у Грчкој. Одговор генералу Сарају саставила је Српска влада, а потписао га је начелник штаба Врховне команде, генерал Петар Бојовић. До интервенције у Грчкој дошло је почетком јуна 1917. године. Атинска влада усвојила је ултиматум сила Антанте. Краљ Константин је 12. јуна абдицирао у корист свог другог сина Александра, који је Венизелоса поставио за председника владе. Крајем јуна Грчка је објавила рат Централним силама.

Након 1916. на Солунском фронту осећала се велика потреба за појачањима која су требало да стигну са других фронта. Појачања не само да нису стигла, него их нико није ни обећао. Због тога се на Солунском фронту прешло на позицијски рат (рововска војна). Без попуне, српска војска није могла да остане у организацијско-формацијској структури из 1916. године. У марту 1917. године српска војска је извршила нову реорганизацију (од три армије образоване су две). Прва армија је у свом саставу имала Моравску, Дринску и Дунавску дивизију, а Друга Шумадијску, Тимочку и Вардарску дивизију.

Генерал Жофр 9. марта 1917. године упутио је телеграм у Солун у коме је истакао да би било корисно да савезничке источне дивизије пређу у напад током трајања опште офанзиве савезника на главним фронтима. Французи су предложили да се изведе пролећна офанзива на Солунском фронту. Генерал Сарај је у плану за ову офанзиву српској војсци наменио главну улогу. Офанзива је подразумевала извршење пробоја

Солунског фронта. Пошто су српске снаге биле одређене као главне за извршење пробоја, Врховна команда српске војске предложила је да се пробој изврши на фронту Друге армије, на одсеку Ветерник – Добро Поље. По овом предлогу, наређено је да се по пробоју предузме енергично продирање ка Неготину и Градском и долини Вардара. По избијању у долину Вардара, по предлогу српске Врховне команде, требало је наставити офанзиву на север, у правцу Софије и Ниша. Предлог српског плана прихватио је генерал Сарај. Овај план допунио је предвиђањем да треба извести низ операција на другим секторима Солунског фронта. Овај „низ офанзива“ имао је за циљ да се српској војсци олакша постизање успеха на главном правцу напада. У складу са „допуном“ замисли генерала Сараја, у фебруару 1917. године изведена је операција француске војске у којој је заузета Корча. Уз напад на Корчу и њено освајање, три француске дивизије извршиле су напад на Перистер, Црвену Стену и Коту 1248. Овим нападом непријатељ је одбачен од Битоља и створени су услови за напредовање ка Прилепу. Овај напад на почетку имао је успеха, али је убрзо заустављен и француске снаге враћене на полазне положаје.

Британска армија извела је напад на положаје код Дорјана 15. априла. Заузели су предње положаје, уз велике губитке (имали су око 3 000 избачених из борбе).

Петог маја у напад кренула је и 122. француска дивизија, али није постигла успех. Деветог маја италијанске и руске трупе из лука Црне Реке заузеле су скоро целу непријатељску прву линију, али су враћене на полазне положаје.

Све наведене акције извођене су лево и десно од распореда српских армија. Непријатељ је делом био дезоријентисан у очекивању да се утврди шта желе да ураде савезничке снаге. Неизвесност је навела непријатеља да развуче своје снаге на целој ширини фронта. У борбама на фронту крај Црне Реке савезници су изгубили велики број људи, а нису постигли никакав успех. Французи су имали 700, Италијани 2 200, а Руси 1 000 војника избачених из борбе.

Српска офанзива требала је да почне 15. априла. Због великих киша почетак је одложен за 8. мај. Планом је било предвиђено освајање висова Сокола, Доброг Поља и Ветерника, а после наставак продора ка Вардару.

Фебруарска револуција у Русији имала је за последицу изостанак предвиђене офанзиве руске и румунске војске. Француско – британска офанзива на западном фронту претрпела је неуспех. На Солунском фронту дошло је до кризе. На седници 17. априла српска Врховна команда закључила је да новонастала ситуација није погодна за предузимање офанзиве већих размера на Солунском фронту. Прегруписана српска војска добила је задатак да изврши пробој Бугарског фронта у зони Моугленских планина. Испред 1. и 2. армије налазио се запречен и укопан масив Сокола, који је био неприступачан с фронта. Са Сокола непријатељ је имао услове да паралише напад 1. армије. Због наведеног, одлучено је да 2.

армија најпре заузме одсек Добро поље – Кравице и да нападом с леђа присили Бугаре да напусте Сокол. Предвиђало се да, по овладавању Соколом, обе армије енергично нападну ка Неготину и Вардару. У оваквој замисли српска војска је имала фронт широк око 60 километара. На фронту какав је био, само је 2. армија за извршење пробоја могла да ангажује Шумадијску дивизију, ојачану 23. пуком Вардарске дивизије. Српска војска је кренула у офанзиву 8. маја 1917. године, како је то од ње тражено по плану генерала Сараја.

Офанзива 2. армије почела је нападом леве колоне Шумадијске дивизије, коју је чинио 23. пук Вардарске дивизије. Напад је вођен на Котку и коту 1824. Успех овог пука требао је да буде почетак општег напада 2. армије.

Вођене су вишедневне огорчене борбе. Напад на Котку почео је 8. маја, која је била савладана после три дана борбе. Онда су без успеха настављене борбе за коту 1824. Овај неуспех онемогућио је Шумадијску дивизију да пређе у општи напад. Српска Врховна команда тражила је од генерала Сараја да јој пошаље 30. дивизију, која је тада стигла у Солун. То генерал Сарај одбија и 23. маја наређује прекид офанзиве. Овим наређењем савезничка пролећна офанзива била је завршена без резултата. Стратегијски смисао ове офанзиве био је изгубљен онда када је изостала предвиђена офанзива руске и румунске војске. Укупни српски губици у пролећној офанзиви 1917. године износили су 1 049 људи избачених из строја. Од тога је погинуло и нестало 200 официра, подофицира и војника. Генерал Сарај за неуспех пролећне офанзиве оптужио је српску Врховну команду. Неуспех је показао да је офанзиву требало боље припремити. За нову офанзиву морало се одредити повољније време.

Неуспех и велики губици неповољно су утицали на припаднике српске војске, посебно на војнички састав. Морао се наставити живот у земуницама. Болнице су се пуниле рањеницима, а још више онима који су накнадно оболевали. У децембру 1917. године у болницама је било 8 346 болесних и 1 308 рањеника. Укупно ван строја био је 331 официр и 12 851 војник. Српска војска је у 1917. години имала у укупним губицима 256 официра и 4 075 подофицира и војника (погинулих и умрлих од рана и болести).

Солунски процес

У 1917. години међу догађаје од већег значаја за српску војску и политику српске владе, и то на дуже временске стазе, био је Солунски процес, познат само малом броју људи. У Солуну је од 2. априла до 5. јуна 1917. године суђено групи пуковника Драгутина Димитријевића Аписа. Пресудом је изречено више казни на смрт стрељањем, а срећним су се сматрали они који су били осуђивани на вишегодишње робије. Ово суђење започело је оптужницом о покушају атентата на регента Александра, па је затим оптужница мењана и допуњавана више пута до изрицања пресуда.

Крфска декларација

У 1917. години од посебног значаја било је потписивање Крфске декларације. Она је потписана 20. јула 1917. године на острву Крфу, између Владе Краљевине Србије и Југословенског одбора из Лондона. Споразум се односио на уједињење југословенских земаља у једну заједничку државу. Она се заснивала на Нишкој декларацији коју је 24. децембра 1914. године (7. децембра) донела Народна скупштина Србије у Нишу. Донносиоци Нишке декларације рачунали су да ће уз помоћ својих савезника утицати на отпор југословенских народа у саставу Аустроугарске.

Подстицај потписивању Крфске декларације било је ступање САД у рат на страни савезника 6. јануара 1917. године. Представници Словенаца, Хрвата и Срба у Посланичком клубу у Бечу, како се крај рата приближавао, појачавали су активности, са циљем да га дочекају у што повољнијој позицији. У Бечу је постојао и деловао Југословенски посланички клуб, који је водио борбу за налажење решења југословенског питања у оквиру Аустроугарске. Он је донео Мајску декларацију 30. маја 1917. године, којом је била предвиђена држава Словенаца, Хрвата и Срба у саставу Аустроугарске монархије.

Српска влада морала је да прихвати пожуривање Југословенског одбора који се залагао за државу Словенаца, Хрвата и Срба ван Аустроугарске, а у савезу са Краљевином Србије. Због тога је на дневни ред било стављено и питање граница, иако се још није знало какав ће бити завршетак рата.

Ратна 1918. година на Солунском фронту

Ратни циљеви које је поставила Србија на почетку рата августа 1914. године карактеристични су по томе што су наметнути начином на који је започео Први светски рат. Отпор Србије није био само борба за властиту независност, него је имао шире значење. Одбрамбени рат Србије одмах је постао европски.

Никола Пашић је на заседању Народне скупштине у Нишу 7. децембра 1914. године прочитао изјаву у којој је речено да је влада уверена „у поверење Народне скупштине докле год своје силе ставља у службу велике ствари и српске државе и српско-хрватског и словеначког племена“, те да се клања „светлим жртвама, храбро и вољно принесеним животима на олтар отаџбине“ и као свој „најглавнији и једини задатак треба да обезбеди успевање које је у тренуцима када је започето постало уједно борба за ослобађање и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца.“ Прихватањем ове изјаве од стране Народне скупштине Краљевине Србије настала је чувена Нишка декларација, која је званично саопштена посланицима Француске, Велике Британије и Русије.

Исходом рата 1918. године требало је оперативизовати циљеве рата у складу са интересима Србије и Хрвата, Словенаца и Срба који су до 1914. године живели на територијама у саставу Аустроугарске монархије.

За српску владу и Врховну команду српске војске ратни циљ Србије био је „ослобођење и уједињење југословенских народа“, што је било регулисано Нишком декларацијом коју је Народна скупштина усвојила. Овом декларацијом први пут је постављено питање опстанка Аустроугарске и њене монархије. Крфска декларација из 1917. године била је даљи корак у реализацији постављених ратних циљева Краљевине Србије.

Са аспекта ратних циљева Србије битно је имати у виду да у 1918. години ниједна чланица Антанте није ни помишљала на рушење Аустроугарске. Оне су је гледале као један од елемената европске равнотеже. Све до краја Првог светског рата силе Антанте су задржале став да Аустроугарску треба очувати. Ипак, ток ратних дејстава ишао је у прилог постизању ратних циљева Србије, зато што је рат довео до ликвидације Аустроугарске.

Солунски фронт био је једини савезнички фронт на коме је за све време његовог постојања деловала јединствена команда. На почетку главну команду имао је француски генерал Сарај.

За догађаје и рат у 1918. години посебан значај имале су промене у држању Грчке у јуну 1917. године. Грци су до краја 1917. године на Солунски фронт упутили три дивизије, а до јесени 1918. године још шест дивизија.

Историја Солунског фронта обухвата ратна збивања од 1915. до 1918. године. Солунска офанзива у јесен 1918. године, у којој је српска војска одиграла најочљивију улогу, спада у ред једне од најзначајнијих операција Првог светског рата, и то како по начину извођења, тако и по војним и политичким резултатима.

После повлачења војске и владе из земље одмах је покренута дипломатска борба за реafirмацију ратних циљева Србије. Председник владе, Никола Пашић, посетио је Француску и Русију. Србија је постала окупациона зона Аустроугарске и Бугарске. Црна Гора је имала третман окупационе зоне Аустрије. Немци су под својом управом задржали железнице у источној Србији и Македонији. Македонија је била позадинска зона Солунског фронта и била је под контролом немачког командовања.

Очекивано је било да Солунска офанзива почне у пролеће 1917. године. У складу са овим очекивањима, припреман је устанак на југу Србије у јесен 1916. године. На збору комитских чета 8. и 9. фебруара 1917. године (одржаног у Обилићеву у Пустој Реци) донета је одлука о дизању Топличког устанка. Овај устанак је угушен, при чему су бугарски окупатори убили 20 000 мушкараца, жена и деце. Интернирано је било око 50 000 људи.

Велика Британија је у континуитету показивала резервисаност и отпор према најкрупнијим питањима српске спољне политике. Српска влада и српска Врховна команда били су једина страна која се од самог почетка залагала за офанзивна дејства. Били су убеђени да само сопственом борбом могу да прокрче пут до слободе.

Руси су се искрено залагали за одржавање Солунског фронта, не само зато што су желели да заштите интересе Србије, него, пре свега, јер су учавали велики значај Солунског фронта за опште савезничке напоре.

Руси су српску војску ценили као добру, а пролазе према Солуну сматрали су неопходним.

Западни фронт се базирао и постојао на доктрини којом су се политичари служили да увеличају свој пресстиж, а генерали да поврате војничку славу. Русија се повукла из рата 7. марта 1918. године. То је Немцима омогућило да својих 100 дивизија пребаце на друге фронтове. Учили су да и Солунски фронт треба појачати и активирати.

Снаге на Солунском фронту у 1918. години

Централне силе у 1918. години очекивале су офанзиву савезника (сила Антанте) и припремили су 626 000 људи, 1 400 топова и 80 авиона да им се супротставе. У саставу ове војске налазило се 30 000 немачких војника и старешина. Немачка 11. армија са 7 дивизија налазила се на фронту од албанске границе до Цене, под командом генерала Штајбена. Бугарска 1. армија, са две и по дивизије, била је на фронту од Цене до Дојранског језера. Командант је био генерал Норезов. Бугарска 2. армија, под командом генерала Тошева, имала је две дивизије и била је на фронту беломорског приморја.

Пред пробој Солунског фронта савезници су располагали војним снагама које су бројале 628 000 људи, 800 топова и 200 авиона. У бројно стање није урачунат италијански 16. корпус, стационаран у Албанији, у чијем саставу је била 38. дивизија, три допунска пука, два територијална милицијска пука, три и по коњичка пука и артиљеријски пук, који је поседоао фронт од Јадранског мора, преко ушћа Вијосе, до планине Коснице. Овај корпус био је непосредно потчињен италијанској Врховној команди.

Француска источна војска имала је у свом саставу 5 француских, по једну грчку и италијанску дивизију, француску коњичку бригаду, српски Охридски и Бабунски одред и одред Есад-паше Топтанија. Све наведене снаге биле су под командом француског генерала Анрија. Поседале су фронт од планине Коснице до потока Лешнице. Српска војска се налазила на положајима на јужним падинама Ветерника и Доброг Поља, са 1. и 2. армијом, од потока Лешнице до Сушице. Друга армија била је ојачана француском 122. и 17. колонијалном дивизијом. Друга српска армија имала је у свом саставу три српске дивизије и две француске, а 1. армија је имала три пешадијске и коњичку дивизију. Друга армија поседала је фронт од Сушице до Сокола, у дужини од 16 километара, а 1. армија била је на фронту од Сокола до Лешнице, у дужини од 17 километара. Српску војску подржавао је 81 авион. Прва армија располагала је са једном ескадрилом, а српска Врховна команда и 2. армија имале су пет ескадрила авиона. Врховни командант српске војске био је регент Александар, а начелник штаба Врховне команде био је војвода Живојин Мишић.

Прва група дивизија (2. грчка и 1. француска дивизија), под командом генерала Анселма, налазила се на фронту од Сушице код Бахова до Франоса и на истоку, код Струме.

Британска војска, под командом генерала Милна, имала је у саставу 12. корпус (три британске и једна грчка дивизија) и 16. корпус (по једна британска и грчка дивизија на фронту од Фоноса до Буткова и грчки корпус (три грчке дивизије) од Буткова до ушћа Струмице.

Укупно бројно стање војника и старешина на савезничкој страни било је око 620 000. Савезници су на Солунском фронту ангажовали 27 пешадијских и једну коњичку дивизију са 289 батаљона, око 48 ескадрона, 2 069 топова и минобацача, 2 989 митраљеза и 200 авиона. Све савезничке снаге биле су под командом генерала Франше Д'Епереа.

Савезничка војска по националном саставу имала је пре пробоја Солунског фронта 180 000 Француза (29%); 140 000 Срба (од тога 20 000 добровољаца – 22,62%); 135 000 Грка (21,81%); 120 000 Британаца (19,39%); 42 000 Италијана (6,79%) и 2 000 Албанаца (0,32%). Срби су у укупном броју ангажованих људи на Солунском фронту имали 140 000 (22,62%), а сви остали 479 000 (77,38%).

Корак по корак до почетка пробоја Солунског фронта

Кључно питање на Солунском фронту било је офанзива и наступање према окупираној Србији. О офанзиви се расправљало више пута. Српска Врховна команда била је најактивнија у тражењу да отпочне офанзива са линија Солунског фронта. Она је савезничкој команди Солунског фронта упутила Меморандум 20. октобра 1917. године. У Меморандуму за офанзиву предложене су две варијанте. Прва варијанта предвиђала је да главни удар изврше британске снаге долином Вардара, а помоћни удар да изведу француске снаге из реона Црне Реке и српске снаге из реона Ветерника – Доброг Поља – Сокола, ка Кавадарцима и Демир Капији.

По другој варијанти главни удар нанео би се преко мариовско – моголенских планина, на којима се налазила српска војска.

Генерал Сарај није прихватио предлог српске Врховне команде. У децембру 1917. године генерал Сарај је смењен. Командант је постао генерал Гијома. Он је био присталица пробоја Солунског фронта главним правцем, долином Вардара. Упутио је захтев да се фронт српске војске прошири и да поседну ван освојених територија. Са тим се није сложила Врховна команда. У знак протеста, генерал Бојовић даје оставку на положај начелника штаба Врховне команде.

Сукоб генерала Бојовића и Гијома пореметио је односе са Врховном командом. Гијома је осумњичио српску Врховну команду и владу да су непоуздане. У телеграму је написао да верују да ће Срби заједно са Грцима окренути леђа савезницима, ако ствари на Солунском фронту не буду ишле добро.

Оставка генерала Бојовића олакшала је и поправила сарадњу. Бојовић је наставио да обавља своју дужност све до јуна, када је постваљен на дужност команданта 1. армије. Дужност начелника штаба Врховне команде поверена је војводи Живојину Мишићу.

Уследила је и смена генерала Гијома у јуну 1918. године. На његово место долази генерал Франше Д'Епере. Он је прихватио идеју српске Врховне команде о пробоју фронта који је пружао могућност стратегијског изненађења. По идеји коју је прихватио генерал Ф. Д'Епере, српска војска ојачана са две француске дивизије, и требала је да изврши пробој Солунског фронта добропољским правцем и да избије у реон Неготино и Кавадарци. Наведеним дејством раздваја се немачка 11. армија од бугарске 1. армије. У наредном делу офанзиве, кад се постигне успех пробоја и тиме угрози вардарска комуникација, у напад прелазе британске, француске и грчке снаге против бугарске 1. армије. Када се ово догоди, француске снаге би требале да пређу у напад из реона Битоља, у правцу Прилепа.

Стабилизацијом фронта и преласком на рововски (позицијски) начин радовања, код српске војске наступила је извесна криза. Вера у успех и брз повратак у земљу почети су и одржавани максималним залагањем, што је било плаћено великим губицима. Све се више губило поверење у брз завршетак рата. Бројни покушаји да се одржи поверење нису давали резултате. Борбени редови српске војске били су све више проређивани великим губицима. Број погинулих, рањених и болесних растао је из дана у дан.

У рововским борбама до септембра 1918. године из борбе био је избачен 151 официр и 4 075 подофицира и војника. У борбеном распореду српске војске превладавао је број престарелих војника, што је убрзавало процес смањивања јединица на линијама фронта. Назирала су се и неслагања у врховима војске и власти по питањима која ће постати актуелна по ослобађању окупиране Србије, али и других крајева на југословенским просторима, који ће бити ослобођени и од аустроугарске власти.

Уз све наведено, тежак живот у рововима у непрекидном додиру са непријатељем слабио је дух српске војске. Стање се почело поправљати побољшањем опште ситуације код савезника ступањем САД и Грчке у рат.

Револуционарни догађаји (Октобарска револуција) утицали су да се Руска специјална дивизија 2. јануара 1918. године повуче са фронта. Ова дивизија бројала је 20 553 војника и старешина. Од тога се 17 573 изјаснило да неће да се боре на Солунском фронту, па је људство пребачено у Бизерту. Пребацивање је почело у фебруару 1918. године.

Иступање Русије из рата навело је Немачку да одлучи да групише све расположиве снаге на Западни фронт и отпочне „битку за мир“. Офанзиву на западном фронту немачка армија почела је 21. марта 1918. године. На овом фронту сломљена је немачка офанзива. У јуну и јулу савезничке армије су потиснуле немачке трупе са свих положаја којима су овладали у протеклој офанзиви.

Пораз аустроугарских трупа у офанзиви у Италији био је још један показатељ да се ситуација мењала у корист савезника. Генерал Фош ценио је да је стратегијска ситуација прелазила на страну савезника. Донео је одлуку за противофанзиву у коју је укључио и Солунски фронт, рачунајући пре свега на српску војску.

Српска влада и Врховна команда оцењују да је изузетно повољна ситуација за улазак у одлучну битку на Солунском фронту. Од стратегијског значаја за позицију Србије на крају рата била је чињеница да Аустроугарска и Бугарска остају до краја уз Немачку. Тиме су се губиле шансе да Аустроугарска преживи и да се Бугарска прошири. Италија је доживела катастрофу код Кобарида и њен углед је нагло пао. Румунија је у пролеће закључила сепаратни мир са Централним силама, па није могла да рачуна да од савезника добије оно што је тражила и што јој је било обећано. Углед Србије нагло је растао.

За српску војску на линијама Солунског фронта највећи проблем представљала је попуна људством. Проблем је био у одређеној мери ублажен доласком добровољаца из Америке и Русије. Овај проблем решавале су и српска влада и Врховна команда српске војске.

Сва пажња била је усмеравана на прикупљање добровољаца из редова југословенских исељеника. Српска влада покушавала је да прикупљање добровољаца наметне као савезничко питање. Тај покушај једино је подржао генерал Жофр, главнокомандујући француске војске.

Бизерта је била транзитни логор у којем су добровољци прикупљани, припремани и упућивани на линије Солунског фронта. У Бизерти је формиран 1. српско – хрватски – словеначки пук. После тромесечне обуке добровољци су стизали на Солунски фронт. До краја рата кроз прихватни логор у Бизерти прошло је 9 000 добровољаца.

Добровољци из Русије, на захтев српске владе и Југословенског одбора, упућивани су у Солун. По доласку у Солун све добровољачке јединице биле су расформирани. Вардарска дивизија је била преформирана у Југословенску дивизију. У преформираној Вардарској дивизији образована је 2. вардарска бригада са 21. и 22. пп, а од добровољаца формирана је 1. југословенска бригада са 1. и 2. пп. Преосталим добровољцима попуњавана је Вардарска бригада и формирано је још 16 чета, које су бројале по 155 људи.

Од 1916. до 1918. године из Америке је дошло око 4 000 добровољаца, а из Русије око 12 500. Влада краља Николе преко својих присталица у Америци настојала је, с мање успеха, да спречи одлазак Црногораца у српску војску. Ова Влада је молила Француску владу да спречи Српску владу да врбује Црногорце у своју војску.

Француска влада са српском војском доноси одлуку у јуну да отпочну припреме за офанзиву. Споразум две владе био је тајни (крило се од владе Велике Британије). Српска Врховна команда разрађује план офанзиве за продор у долину Вардара и даље на север, са циљем да се из рата избаци Бугарска и на тај начин створе услови за надирање у позадину Централних сила. Овај план одобрио је, у начелу, генерал Гијома 14. јуна 1918. године. То је било у складу са наређењем генерала Фоша генералу Гијому од 14. априла, којим је наложио да трупе на Солунском фронту одмах заузму агресивно држање и да се припреме за офанзиву на Солунском фронту убрзају.

Генерал Д'Епере још 1914. године предлагао је да се савезници искрцају на Балкан. Он је стигао у Солун 18. јуна 1918, да би заменио генерала Гијома. Дужност главнокомандујућег на Солунском фронту примио је, а да се није ни срео са генералом Гијомом.

Догађаји који су уследили показали су да је стигао прави командант, на право место и у право време. Он је био генерал од акције и широких војничких погледа, што је била реткост међу савезничким генералима. Брзо је схватио могућности са којима располажу трупе под његовом командом. Први корак који је учинио био је у томе да се одмах и лично укључи у припреме плана за пробој Солунског фронта.

Пробој Солунског фронта савезници су почели да темељно припремају тек од јуна 1918. године. Генерал Франше Д'Епере одржао је саветовање са регентом Александром и српским генералима 29. и 30. јуна. По завршетку саветовања он је прихватио предлог српске Врховне команде за општу офанзиву која је тебало да започне пробојем Солунског фронта. Одлучено је да српска војска покуша пробој на сектору Добро Поље – Ветерник – Козјак. Рекао је Александру и српским генералима: „Даћемо вам све што вам треба и својски ћемо вам помоћи.“

Припреме за пробој трајале су више од два месеца. Тек крајем јула генерал Д'Епере је наредио британским трупама да се почну спремати за офанзиву. Одмах је уследио протест Британске владе. Састанци ради разматрања протеста одржавани су у Версају током августа. Енглези су се енергично противили извођењу офанзиве на Солунском фронту.

Француски генерал Гијома је код владе Француске и владе Велике Британије брилијантно образлагао и бранио идеју о потреби да се изведе офанзива. Влада Велике Британије тек 9. септембра дала је сагласност за офанзиву, уз напомену: „Ако Срби претрпе неуспех, нека не рачунају на нашу помоћ за поправљање ситуације.“

Тек 11. септембра Врховни ратни савет донео је одлуку о преузимању офанзива с почетком 15. септембра. Лојд Џорџ, председник британске владе по доношењу ове одлуке изјавио је: „Ми нећемо ступити у борбу пре него што Срби постигну успех. Ако српски народ не успе, ми нећемо дозволити да се ствар помоћу нас поправља.“

Пробој Солунског фронта

По плану главнокомандујућег на Солунском фронту, генерала Д'Епереа, српске трупе требало је да почну напад 15. септембра у 5,00 часова. Директива Врховне команде српске војске за офанзиву прочитана је 13. септембра увече у свим јединицама. У краткој директиви, поред осталог, садржано је: „Сви команданти, командири и војници треба да буду ношени идејом да од брзине продирања зависи цео успех офанзиве, брзина је најбоља гаранција против изненађења...треба дрско продирати, без починка, до крајњих граница могућности људске и коњске снаге...са непоколебљивом вољом и надом у Бога, јунаци, напред у Отаџбину.“

Ова наредба, коју је потписао војвода Живојин Мишић, очекивала се три године у туђини. Њено извршење водило је путем кроз бодљикаве жице, кроз челичне завесе куршума и бетонска утврђења непријатеља... Испред српске војске налазиле су се бугарско – немачке снаге, кордонски развучене, без јачих резерви у позадини.

У офанзиви је све било спремно да крене по српском пројекту за извршење пробоја. Основна идеја садржавала је постизање стратегијског изненађења. Непријатељ није очекивао главни напад на српском делу фронта због планиског земљишта.

Генерал Д'Епере скратио је Србима фронт са 60 на око 30 км и ојачао их са две дивизије, 220 артиљеријских оруђа и авијацијом. Испред српског фронта налазиле су се 2. и 3. дивизија из састава немачке 11. армије (односно снага у људству 2:1, у артиљерији и авијацији 3,5:1 у корист српске стране).

За носиоца пробоја одређена је 2. српска армија, ојачана 122. и 17. колонијалном дивизијом. Припреме за пробој припремљене су на одсеку Ветерник – Кравица – Добро Поље – Сокол. По паду Сокола, предвиђено је увођење у напад 1. армије на фронту Сокол – село Старевина. Даљи напад требао је да се одвија правцем Козјак – Кучков камен – Градско и даље, на север, ка Софији и Нишу.

Артиљеријска припрема почела је у раним јутарњим часовима 14. септембра. Трајала је пуна 22 часа. Многи сведоци ове артиљеријске припреме говорили су да је изгледало као да се планине љуљају. Авијација је током трајања артиљеријске припреме бомбардовала непријатељске резерве.

У ноћи 14/15. септембра пешадија је посела полазне положаје за напад који је почео у 5,30 часова.

После осмочасовних борби француска 122. дивизија заузела је Добро Поље и у 14,30 часова прешла у одбрану. Сокол није заузет. Прву линију бугарских ровова на Кравици заузела је 17. колонијална дивизија (заробила је 937 непријатељских војника и старешина). Уследио је противнапад Бугара, па је и ова дивизија пришла у одбрану.

Шумадијска дивизија постигла је пресудан успех за даља дејства. Освојила је прву линију ровова за непун час на објекту Ветерник за који се, због неприступачности веровало да је неосвојив. Главно средство борбе Шумадинаца били су бомба и бајонет. У 12,40 часова Ветерник је био у рукама ове дивизије. У даљи напад кренули су гонећи одреди, а у 13,00 часова био је извршен дневни задатак Шумадиске дивизије.

У 14,30 часова војвода Степа Степановић уводи у борбу други армијски ешалон. Југословенска дивизија наступа ка Козјаку и Козјачком камену. У 18,00 часова ова дивизија избија на Кравичку пољану. Отворен је пут ка Козјаку. Тимочка дивизија избија на Облу Чуку.

Тог дана до 21,00 час 2. армија пробила је бугарски главни положај ширине 11, а дубине 3 – 4 километра. На Соколу борбе нису јењавале. Француска 148. дивизија и 6. пук Дринске дивизије цео дан су се пењале уз стрме

падине Сокола. У 23,00 часа стиже појачање и врхови Сокола бивају освојени. Тиме је овладано главним бугарским положајем на правцу напада 2. армије.

Војвода Степа Степановић одаје признање Шумадијској дивизији. О томе сведочи његова наредба, издата 16. септембра, у којој пише: „Шумадијска дивизија је свој споредни задатак претворила у главни и тиме стекла славу каква се ређе налази у историји Ратне вештине... Тиме је она дала нови доказ свету да ненадмашно јунаштво српске војске неугасиво пламти у срцима српских војника и као сунце загрева измучено срце наше Отаџбине, носећи јој скору слободу..“

Другог дана офанзиве 2. армија наставила је надирање према Козјаку и Тополцу. Југословенска дивизија на Козјаку ломила је отпор непријатеља стопу по стопу. Појачања непријатеља нису спречила ову дивизију да око 18,00 часова овлада планином Козјаком. Тимочка дивизија је изашла пред Тополац и незадрживо наставила напад дуж Тополске реке. Током другог дана офанзиве (16. септембра) у напад је прешла и 1. армија. До предвече освојила је први положај.

Током 17. септембра Тимочка дивизија осваја Тополац, а Југословенска и Моравска дивизија освајају Кучков камен. Дринска и Дунавска дивизија достигле су до објекта Виталишта. Тиме је био постигнут пробој главног непријатељског положаја на целој ширини српског нападаог фронта, од око 30 километара. Заробљено је 3 000 непријатељских војника, а број погинулих и рањених ни до данас, после 90 година, није утврђен. До тада српске трупе имале су око 500 ратника избачених из строја, а Французи 677.

Током 18. септембра Тимочка дивизија заузела је село Конопиште, а Југословенска дивизија заузела је село Мрежичка. Ка Прилепу је наступила 1. армија са Моравском дивизијом ка селу Полошком, а са Дринском дивизијом ка селу Живоу. Дунавска дивизија је избила испред Расимбејевог моста.

После пробоја, 1. и 2. српска армија наставиле су енергично наступање, са циљем да онемогуће бугарским и немачким снагама успостављање нових линија одбране.

Због неповољне ситуације на Дорџанском фронту, где су бугарске снаге одбиле напад британских и грчких снага и вратиле их на полазне положаје, успех започете операције био је условљен продужењем напада српске војске. Ако се напад не продужи, морало би се прећи у одбрану. Бокови српске војске били су угрожени од Битоља и од Демир Капије, због продора око 50 километара у непријатељски распоред. Српска Врховна команда наредила је да се напад продужи и 2. српска армија је 21. септембра избила на Вардар и прешла железничку пругу Скопље – Ђевђелија.

Прва армија заузела је планину Дрен, и наставила дејства ка комуникацијама Прилеп – Градско и Прилеп – Велес. Председник британске владе Лојд Џорџ хвалио је српску војску и истакао да је предводи један од најспособнијих генерала овога рата, војвода Живојин Мишић. „...Налет Срба на непријатеља који је био укопан у стену

изнад њих представља један од најсјајнијих подвига у овом рату.“

У наставку офанзиве српска Врховна команда уводи у борбу Коњичку дивизију и потчињава је команданту 2. армије, војводи Степи Степановићу, са задатком да гони непријатеља ка Вардару.

У наредна четири дана српске армије су се као бујица сручиле са високих планина ка Црној Реци и долини Вардара. Током 21. септембра 2. армија је избила на Вардар од Демир Капије до Неготина и на Црну Реку.

Председник Француске владе Клемансо је 21. септембра наредио генералу Д’Еперу да ограничи офанзиву. Намера му је била да део снага скине и пребаци на западни фронт. Била је то чудна наредба јер на западном фронту ситуација није била забрињавајућа. Генерал Д’Епере није одмах почео да реализује добијено наређење. Он је био дубоко свестан да би свако оклевање водило у пораз. Дозволио је да се офанзива настави свом силом.

Прва армија је 22. септембра заузела Дренску планину и избила на комуникацију Прилеп – Градско. Наведеним успехом српске војске створена је потпуно нова стратегијска ситуација. Брешом ширине 50 км раздвојене су 11. немачка армија и 1. бугарска армија. Дошло је до слома бугарског фронта у планини. Бугари, у жељи да одрже контролу над Вардарском Македонијом, сањали су појачања која су им обећале Аустроугарска и Немачка.

Избијање на Вардар српска војска платила је са 681 погинулим, 3 206 рањених и 132 нестала. Напредовање српских дивизија било је врло брзо и ризикантно због незаштитених бокова. Када су српске снаге овладале долином Вардара, уследила је честитка генерала Д’Епера српској Врховној команди. Српска Врховна команда, по пријему честитке, својим указом од 26. септембра промовисала је генерала Петра Бојовића у чин војводе.

Друга српска армија, пошто је прешла Вардар, кренула је у гоњење разбијених бугарских јединица, заузимајући Штип, Кочане и Царево Село и избијајући 29. септембра на бугарску границу.

Прва српска армија заузела је 27. септембра Велес и наставила напад преко Овчег Поља ка комуникацији Скопље – Куманово – Крива Паланка.

Британске снаге су 26. септембра заузеле Струмицу, а током ноћи 26/27. септембра у штаб британске војске стигао је један бугарски официр и тражио примирје. Коњичка бригада француске источне војске 29. септембра заузела је Скопље и тиме пресекала одсупницу немачкој 11. армији.

Британско – грчке снаге током 29. септембра зазеле су Беласицу. Бугари су били у расулу. Све резерве су им биле потрошене. У Солун 26/27. септембра упућују парламентарце који моле да се операције прекину за 48 часова. Генерал Д’Епере одбија молбу. Он им је препоручио да упуте парламентарце с понудом за мир. Бугари прихватају предлог и 29. септембра у Солуну потписују примирје по коме је бугарска војска капитулирала. Бугари су све услове прихватили, само да српска војска не улази на територију Бугарске.

Прекид операције наређен је 30. септембра. У Скопљу су заробљене четири дивизије из 11. немачке армије, а 1. српска армија разоружала је 2. и 4. дивизију и том приликом заробила 46 800 пушака, 80 топова... По Уговору о примирју бугарске трупе западно од Скопља заробљене су, а оне које су биле источно од Скопља само су разоружане, а људству је било дозвољено да се извуче у Бугарску. Поразом Бугарске, немачко – аустроугарске снаге на Балкану нашле су се у тешком положају. Остаци немачке војске одступали су на север. Њихов отпор имао је за циљ да створи услове за притизање резерви и за организацију одбране јужно од Ниша. Тиме се желела сачувати комуникација Цариград – Софија – Ниш – Београд. Немци нису признали бугарску капитулацију. Обавештен да су Бугари у Солуну потписали примирје, Виљем II у телеграму краљу Фердинанду пише: „62 000 Срба одлучило је исход рата. Срамота!“

Немци су спречавали продор долином Јужне Мораве ка Нишу и од Скопља према Приштини. Друга српска армија до 5. октобра налазила се на граници према Бугарској, а онда је пребачена према Качаничкој клисури. Ова армија оријентисана је за дејства према Приштини и долини Ибра.

Прва армија је 2. октобра упућена из Куманова долином Јужне Мораве. Сутрадан су Дринска и Дунавска дивизија пробиле положај Карадаг – Рујен (северно до Прешева) и разбиле аустроугарску 9. дивизију која је овде била пребачена са италијанског фронта.

Прва српска армија је 3. октобра ојачана Коњичком дивизијом. Ова дивизија је упућена долином реке Ветернице у обилазак Грделичке клисуре према Лесковцу. Дринска дивизија нападала је десном, а Дунавска дивизија левом обалом Јужне Мораве. Моравска дивизија кретала се позади у Пешалону.

Прва српска армија је 5. октобра заузела Владичин Хан и пробила се кроз Грделичку клисуру. У Лесковачку котлину избила је 7. октобра. Истог дана Лесковац је заузела Коњичка дивизија. Француска коњичка бригада је 12. октобра заузела Белу Паланку и пресекла пругу Софија – Ниш.

По избијању пред Ниш 1. српска армија удаљила се 180 километара од осталих савезничких снага. На таквом удаљењу од савезника била је и 2. армија, која је била у покрету ка бугарској граници.

Генерал Д'Епере упозорио је српску Врховну команду: „Прва српска армија срља у авантуру и она ће компромитовати цео наш успех, зато апсолутно обуставите њено даље удаљавање према Нишу.“

Српска Врховна команда није обраћала пажњу на наређење и бројну и техничку надмоћност непријатеља. Врховна команда српске војске била је подређена главномандујућем на Солунском фронту, генералу Д'Еперу, али је узела не само потпуну иницијативу у своје руке у вођењу 1. и 2. армије, него је у исто време упућивала прекоре претпостављеном за слабо и споро деловање осталих савезничких снага на фронту. То је био пример без преседана у историји ратне вештине.

Војвода Мишић је био више него свестан величине тренутка у коме исход рата зависи од успеха маневра који је у току. Српска Врховна команда полазила је од чињенице да српска војска ослобађа своју земљу и ужива подршку народа и да је морал непријатеља уздрман. Закључила је да захтев да се сачека долазак савезничких трупа које се преспоро крећу иде у прилог непријатељу. Српска Врховна команда није чекала, него је одобравала војводи Бојовићу да почне операцију ослобађања Ниша.

Српска Врховна команда, на предлог команданта 1. армије, одобрила је да армија нападне немачку 11. армију код Ниша. Борбе су вођене од 10. до 12. октобра. Изведен је обухватни маневар преко Пасјаче и пробој преко Селичевике. Немачка 11. армија 13. октобра напустила је Ниш. Тог дана у зору Моравска дивизија је победоносно ушла у Ниш. Француска коњица заузима Белу Паланку, а српска Прокупље.

Немци су чинили све што су могли да би задржали 1. армију. У реону Ражња све немачке снаге нашле су се на аустроугарској окупационој територији. Свим снагама комадовао је фелдмаршал Херман Кевеш. Он је наредио постепено повлачење 11. немачке армије према Сави и Дунаву. Коњичка дивизија прешла је на десну обалу Велике Мораве у реон Параћина и уништила штаб немачке 217. дивизије, који је у Параћин стигао из Књажевца.

Из 1. српске армије с Коњичком бригадом француске војске образован је здружени одред који је ослободио источну Србију и 21. октобра избио на Дунав.

Друга српска армија 21. октобра заузела је Косовску Митровицу. У овом месту од Југословенске дивизије формиране су јадранске трупе састава два југословенска пука и једног брдског дивизиона. Ове трупе упућене су преко Пећи и Гусиња у Црну Гору. Друга армија продужила је дејства долином Ибра и Западне Мораве и 1. новембра нашла се у реону Ужица.

У борбама у Црној Гори Црногорци су се масовно дигли на оружје. Јадранске трупе и Црногорци заузели су Скадар 30. октобра. Подгорица је ослобођена 31. октобра, Цетиње 4. новембра, а Котор 6. новембра. У последњим деоницама офанзиве која је кренула са Солунског фронта Италија је покушавала са спречи уједињење Црне Горе са Србијом.

Српска војска (јадранске трупе) успела је да пре Италијана стигне пред Скадар и да разбије 47. аустроугарску дивизију, заузме Скадар и зароби 4 000 људи.

Француска влада наредила је генералу Д'Еперу да не дозволи улазак италијанске војске у Црну Гору.

Војвода Бојовић тражи од српске Врховне команде да после периода одмора са армијом крене у напад. У тродневним борбама прво је 18. октобра непријатељ слоњен код Ражња. Овде су пробој извршиле Моравска и Коњичка дивизија. Цела 1. армија прелази у гоњење. Дринска дивизија 25. октобра ослобађа Крагујевац.

Тачно 45 дана од почетка пробоја Солунског фронта 1. новембра војвода Петар Бојовић на челу Дунавске дивизије ушао је у Београд. У то време 2. армија стигла је у Ужице и са предњим одредима хитала ка Дрини. До 4. новембра ослобођена је и западна Србија.

Немачка није хтела да прихвати услове за примирје на западном фронту и наставила је огорчене борбе. Клемансо је наредио генералу Д'Епереу да се операција усмери против Немаца и зароби Макензенова група армија у Румунији.

Српска 1. армија и 2. група француских дивизија упућени су према Пешти да одсеку одступницу Макензена и наставе дејства према Дрездену.

Српска 1. армија наступа кроз Војводину и 11. новембра избија челом на линију 50 км близу Оршави – Темишвару.

Турска 30. октобра потписала је у Мудросу акт о безусловној капитулацији. На западном фронту начелник штаба немачке Врховне команде Хинденбург и његов помоћник Лудендорф 29. септембра упутили су захтев влади у Берлин да траже примирје.

Дана 11. новембра капитулирала је Немачка. Мађарска парламентарце послала је у Београд и 13. новем-

бра потписала примирје под тешким условима које су диктирали војвода Мишић и генерал Анри.

По изјави Лојда Џорџа, слом Бугарске убрзао је предају Немачке и тиме учињена је једна година ратовања непотребном.

Српска војска од почетка пробоја Солунског фронта до 11. новембра 1918. године имала је укупно 42 735 погинулих и рањених. Од тога погинулих и умрлих било је 9 303 (око 22%).

Српска војска на Солунском фронту одиграла је главну и пресудну улогу, што потврђује и изјава генерала Д'Епера: „Српска војска, гонећи непријатеља без предаха, за шест недеља је повратила све што је изгубила за четири године.“

Далекovidост државника и генерала који су указивали на велики значај Србије и њене војске на балканском ратишту, који су се касније залагали за стварање и опстанак Солунског фронта, имала је пресудан утицај на повољан развој ситуације.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Arhiv srpske vojske, Vojnoistorijski institut, Beograd
2. Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd
3. *Gljoriјević B.* Kralj Aleksandar Karađorđević (1), BIGZ, 1996
4. *Loјd Džorџ*, Memoari, II, Beograd, 1984
5. *Kolafatorić D.* Organizacija komandovanja na Solunskom frontu, "Ratnik IX", 1938
6. *Maksimović V.* Srpska vojska u prolamanju Solunskog fronta, "Ratnik IX", 1938
7. *Opaić P.* Solunski front – Zejtinlik, "Jugoslovenska revija", Beograd, 1972
8. *Opaić P.* Srbija i Solunski front, "Književne novine", Beograd, 1984
9. *Opaić P.* Solunska ofanziva 1918, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1980
10. *Pavlović M.* Kralj Aleksandar I Karađorđević u ratu i miru, 1991 (ostavština M. Pavlovića)
11. *Pešić P.* Solunski front, Beograd, 1921
12. *Popović V. N.* Srbi u Prvom svetskom ratu, feljton u "Politici", 17. – 28. oktobar 1998
13. *Prelević M.*, Srbi na Krfu, 1916.-1918, Beograd, 1998
14. *Stevanović N.* Solunski proces, feljton u "Politici", novembar 2006
15. *Stošić A.* Veliki dani Srbije 1914 – 1918. , Društvo za negovanje tradicija oslobodilačkih ratova Srbije do 1918. godine, Beograd, Zadarska 2, 1994 Vlado Strugar, Jugoslovenski 1. decembar 1918. godine, feljton u "Politici" od 10. decembra 1998. do 7. januara 1999. godine
16. Vojna enciklopedija, Drugo izdanje, Sveske 4, 8 in 9, Beograd, 1972. i 1975.
17. Vojni leksikon, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981